

Studia i materiały
z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej

T. 3

redakcja Tomasz Kargol, Witalij Michałowski

Студії та матеріали
з ранньомодерної та нової історії Центрально-Східної Європи

T. 3

за редакцією Томаша Карґоля та Віталія Михайловського

Kraków — Kijów 2022
Краків — Київ 2022

Євген Шиманський
ORCID: 0000-0001-5908-0330

СЕЙМИК ЧЕРНІГІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ТА ВИКЛИКИ БЕЗКОРОЛІВ'Я ПО СМЕРТІ ЯНА III СОБЕСЬКОГО (1696–1697)

DOI 10.32021/9788367497169.04

Восьме безкоролів'я у 1696–1697 рр. ознаменувалося в історії Речі Посполитої поглибленням кризи парламентаризму¹. Значною мірою це було наслідком явищ, які супроводжували останні вісім років панування короля Яна III Собеського, коли протистояння маґнатерії з королівським двором набуло безпрецедентного розмаху. Криза призводила до відтермінування сеймиків та частого зриван-

¹ В др. пол. XVII ст., з 1652 по 1696 р., лише 54% сеймів успішно добігли кінця. Використання сеймовими послами права *liberum veto* (права зривання сеймів і сеймиків одним окремим учасником в разі незгоди щодо прийнятих рішень чи ходу засідань) стало в даний час за правило, чим спровокувало наростання парламентарної кризи. Див.: Michał Zbigniew Dankowski, *Liberum veto. Chłuba czy przekleństwo?* (Toruń: Jagiellońskie Wydawnictwo Naukowe, 2019), 189–190.

ня сеймів, ставлячи під удар ухвалення критично важливих для держави рішень, в той час коли Річ Посполита перебувала в стані війни з Османською імперією².

Певні групи серед еліти Речі Посполитої планували реалізацію своїх владних амбіцій, опираючись на фактори політичної, фінансової, а в часі безкоролів'я навіть військової підтримки ззовні, себто з боку потужних європейських монархій та їхніх сателітів. Внутрішнє ж середовище — сеймики, давало можливість магнатам завдяки розлогій базі впливових клієнтів заручитися підтримкою значної кількості шляхти, аби в подальшому мінімізувати опір станів Речі Посполитої під час реалізації власних планів у ході сеймів³.

Зі смертю короля Яна III Собеського (17 червня 1696 р.) на сеймику Чернігівського воеводства у вигнанні, що проходив у місті Володимирі, у Волинському воеводстві з 1649 р., розпочинався новий період діяльності, а значить і нова історія впливу та зв'язків між конкурентними політичними угрупованнями Речі Посполитої та шляхтою цього сеймикового кола. В часі кожного з трьох традиційних для безкоролів'я сеймів — конвокаційного, елекційного та коронаційного, чернігівський сеймик мусив відповісти на досить широке коло питань⁴.

Діяльність чернігівців в часі безкоролів'я 1696–1697 рр. відбивається у змісті сеймикових актів. Це насамперед документація передсеймових сеймиків зі списками обраних на сейми послів, та інструкціями для них⁵. Обляти актів, що засвідчують реляційні післясеймові сеймики чи депутатські елекції за 1696–1697 рр. в ґродських книгах Володимира не віднайдено. Це може свідчити

² Про генезу та характер політичної кризи доби панування Яна III Собеського див.: Robert Kołodziej, "Parlamentaryzm doby Jana III Sobieskiego," *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 146, no. 2. (2019): 381–397.

³ Wojciech Kriegsejzen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1991), 231–252.

⁴ Про період діяльності сеймика Чернігівського воеводства в часі пізнього панування Яна III Собеського писав Роберт Колодзей: Robert Kołodziej, "Attitudes of the Kiev, Bratslav and Chernihiv Dietines in Exile Towards the Policy of John III Sobieski in the Period of 1687–1691," *Res Historica*, no. 49 (2020): 229–263; Robert Kołodziej, "The Kiev, Bratslav, Chernihiv Exiles and the Policy of John III Sobieski in the Years 1692–1695," *Res Historica*, no. 50 (2020): 141–169.

⁵ Комплекс неопублікованої документації стосовно сеймику шляхти Чернігівського воеводства знаходиться в ґродських книгах міста Володимира, які зберігаються у 28-му фонді Центрального державного історичного архіву України в місті Києві (далі ЦДАУК).

про відсутність в даному часі проведених чернігівцями сеймиків подібного типу⁶. Висвітлення та аналіз ухвалених в сеймиковому колі Чернігівського воєводства рішень допоможе пролити світло на учасників сеймику та обговорювані в ході засідань проблеми, прослідкувати реакцію сеймикового кола на виклики, які перед ним ставили влада й різні політичні угруповання, і насамкінець перевірити результат діяльності сеймикових послів за результатами сеймів підчас безкоролів'я.

КОНВОКАЦІЙНА КАМПАНІЯ

Напередодні конвокаційного сейму існували два великих політичних угруповання в середовищі еліти Речі Посполитої, які умовно можна розділити на роялістів (членів та прихильників колишнього правлячого дому) та опозицію. Першу партію очолили королева Марія Казимира та її сини Якуб (не зважаючи на недовгий майновий конфлікт між ним та матір'ю влітку 1696 р.)⁷ Александер і Константин; архієпископ гнєзненський, примас Міхал Радзейовський; а також великий гетьман коронний, краківський каштелян Станіслав Яблоновський. Другу представляли головним чином кілька найзаможніших родин Кюрони та Великого Князівства Литовського: Любомірські на чолі з великим підскарбієм коронним Геронімом та великим маршалком коронним Станіславом Геракліушем; Потоцькі, очолені польним гетьманом коронним Феліксом (Щенсим); і насамкінець Сапеги під проводом великого гетьмана литовського Казимира Яна та великого підскарбія литовського Бенедикта Павла. Якщо метою роялістів під час конвокаційної кампанії була спроба збереження на троні правлячої родини, то в плани опозиції входило максимальньо цьому завадити⁸. Уршуля Августиняк, описуючи сформовану за часів Яна III Собеського опозицію зауважила, що методи її діяльності в ході досягнення своїх

⁶ Запереченням цього припущення могли б стати протестації шляхти чернігівського сеймикового кола, або ж свідчення про це посторонніх осіб-сучасників.

⁷ Alexandra Skrzypiec, *Królewscy synowie — Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011), 250–258.

⁸ Стисло про баланс політичних еліт Речі Посполитої підчас восьмого безкоролів'я (1696–1697 pp.): Andrzej Link-Lenczowski, *Rzeczpospolita na rozdrożu 1696–1736* (Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1994), 1–14.

цілей часто перетинали межі зради, а самі цілі не вирізнялися конструктивністю⁹.

Натомість повістка, яку напередодні конвокаційного сейму влада міжкоролів'я запропонувала шляхті, виглядала досить-таки конструктивно. Згідно зі змістом розісланого на сеймики універсалу¹⁰ примаса Міхала Радзейовського першочерговими загрозами для Речі Посполитої виступали: багаторічна заборгованість у платні коронному війську, з причин чого все частіше відбувалося дезертирство й свавілля в рядах жовнірів; слабке фінансування артилерії; а також недостатність у постачанні та гарнізонному контингенті не так давно захоплених «волоських» твердинь (Сучава, Нямц, Сороки, Кимпулунг і Драгомирна) і так-званого Шанцю Святої Трійці в Подільському воєводстві — фортеці на варті кордону з турками та їх васалами. В контексті необхідності ремонту оборонних споруд було згадано також мурі міст Кракова, Мальборка, Пуцька та загалом укріплень на кордонах Речі Посполитої¹¹. Варто зазначити, що під час восьмого безкоролів'я тема неоплачуваного війська привертала до себе увагу влади не стільки з огляду на небезпеку переходу збройних сил на бік одного з кандидатів до королівського трону, скільки з причини активного продовження збройного конфлікту між Річчю Посполитою та Османською імперією. Ще свіжим у свідомості людей був випадок оборони Львова від татарського нападу в 1695 р.¹²

Повертаючись до змісту універсалу примаса Міхала Радзейовського, можна підсумувати, що причина захоочення ним сеймиків до ухвалення виплат коронному війську не була пустою. Несвоєчасність же вирішення проблем із заборгованістю жовнірам глибоко корінилася в кризі парламентаризму, коли роки неуспіху в роботі сейму не давали жодних шансів на прийняття необхідних

⁹ Urszula Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008), 69.

¹⁰ ЦДАУК, ф. 28 “Володимирський гродський суд, м. Володимир”, оп. 1, спр. 141 “Актова книга, 1696 р.”, арк. 810–812 зв.

¹¹ Ibidem, арк. 810 зв.–811.

¹² До укладання Карловицького миру з турками залишалося три роки. У 1695 р. у своєму зверненні до шляхти Волинського воєводства хворий і зневірений король Ян III Собеський просто-таки благав шляхту задовольнити платнею коронне військо, аби забезпечити Річ Посполиту перед загрозами турецько-татарських вторгнень. Див.: *Архив Юго-Западной России* (далі — АЮЗР), part 2: *Постановления дворянских провинциальных сеймов в Югозападной России*, vol. 2 *Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века* (Киев, 1888), 525–527.

податкових ухвал¹³. Вже на конвокаційному сеймі 1696 р. пролунала звістка про те, що жовніри коронного війська (як пізніше виявилось, з хоругви маршалка надвірного коронного Юзефа Кароля Любомирського) проголосили конфедерацію, на чолі якої маршалком обрали звичайного товариша хоругви Пйотра Богуслава Барановського. Конфедерація коронного війська діяла аж до весни 1697 р., закріпившись переважно на теренах Руського воєводства. З плином часу проблема виплат заборгованості війську переросла в проблему його умиротворення, а її розв'язання лягало на плечі коронних сеймиків¹⁴.

Тривогу Речі Посполитої поглиблював також неспокій в осередках козацтва правобережної України, чиї ватажки зміцнювали позиції на теренах Київського воєводства, вступаючи у конфронтацію як і з місцевою шляхтою, так і зі шляхтою Волині та Брацлавщини. У своєму універсалі примас Міхал Радзейовський закликав сеймики обміркувати подальшу долю козацьких формувань¹⁵. Протягом останніх десятиліть XVII—на початку XVIII ст. конфлікти з козаками та бунтівними селянами витіснили шляхту Київського та Брацлавського воєводств зі своїх маєтків та позбавляли можливості проводити сеймики в традиційних для цього місцях — Житомирі, Овручі й Вінниці відповідно. Тому сеймики киян та брацлав'ян часто проводилися у Володимирі, кооперуючись у деяких питаннях із чернігівцями¹⁶.

Одним же із найважливіших моментів у змісті універсалу було питання ухвалення на конвокації дати й терміну роботи майбутнього елекційного сейму¹⁷. Варто зазначити, що відсунення дати

¹³ Władysław Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1948), 136–139; Kołodziej, “Parlamentaryzm doby Jana III Sobieskiego”: 391.

¹⁴ Marek Wagner, *Stanisław Jabłonowski. Kasztelan Krakowski. Hetman Wielki Koronny* (Warszawa: Mada, 2000), 163–168.

¹⁵ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1., спр. 141, арк. 811.

¹⁶ Про місця засідань сеймиків шляхти-вигнанців у Короні див.: Jarosław Stolicki, “Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648–1696,” *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 144, no. 3 (2017): 441–457. Про кооперацію в др. пол. XVII ст. сеймикових кіл Чернігівського та Київського воєводств див.: Jarosław Stolicki, “Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII wieku,” в *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej vol. 1: Na styku epok. Ziemię południowo-wschodniej Rzeczypospolitej od XVII do początku XIX wieku*, red. Tomasz Kargol, Witalij Michałowski (Kraków–Київ: Historia Iagellonica — Темпора, 2020), 53–58.

¹⁷ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1., спр. 141, арк. 812 зв.

елекції в часі давало можливість політичним гравцям краще підготуватися до виборів монарха, купуючи лояльність як серед міністрів та сенаторів, так і серед загалу середньозаможної й дрібнішої шляхти. Відтермінування дати елекційного сейму, так само як і затягування його робочого терміну, сприймалося в середовищі шляхти досить негативно, адже це з очевидністю сигналізувало про політичні махінації угруповань¹⁸.

В контексті сеймикової кампанії перед конвокацією 1696 р. варто звернути увагу на офіційні звернення до шляхти Речі Посполитої ключових фігур вищої політичної еліти. Мова піде про вже згадуваних раніше осіб: великого коронного гетьмана й краківського каштеляна Станіслава Яблоновського, королеву-вдову Марію Казимиру, королевичів Собеських — Якуба, Александра та Константина, а також братів Любомирських — великого підскарбія коронного Героніма й великого маршалка коронного Станіслава Геракліуша. Якщо висловлені гетьманом Станіславом Яблоновським думки в сутності повторювали сказане примасом Міхалом Радзейовським у його універсалі на сеймики, базуючись в основному на проблемах коронного війська, а зміст листів королеви та її синів спочатку виглядав досить формально, радше даючи непрямий натяк щодо владних амбіцій королівського дому, то очільники опозиції в особі братів Любомирських формували свою риторику на жорсткій критиці неправомірних дій з боку Собеських, оскарживши їх насамперед за втручання при допомозі королівської гвардії у скарбницю покійного короля¹⁹.

Ефективність опозиційної агітації була особливо відчутною в окремому листі на сеймики великого коронного маршалка Станіслава Геракліуша Любомирського²⁰. Цей лист був прямою пропагандою проти королеви та дому Собеських, де головними закликами було не допустити, аби королівський дім привласнив собі право на трон та королівське майно. Передовсім повторена була вимога провести ревізію коронного скарбу, а особисту гвардію покійного короля підпорядкувати великому коронному маршалкові. Підтримуючи популярну на той час ідею заборонити шляхті Речі Посполитої висувати зі свого числа кандидатів на трон (так-звана «*excluzia Piasta*»), Станіслав Геракліуш Любомирський пропонував

¹⁸ Kołodziej, "Parlamentaryzm doby Jana III Sobieskiego", 381–397.

¹⁹ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, ed. Michał Zwierzykowski (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008), 7–16.

²⁰ Antoni Walewski, *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*, vol. 1 (Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1874), 37–44.

вирішити, чи можна до «Г'ястів» віднести власне королевичів Собеських. Якщо ні, то вони не повинні володіти шляхетськими маєтками в Речі Посполитій, а якщо так — це закриє їм доступ до корони. Королеву-вдову Марію Казимиру пропонувалося відсторонити від сеймів та рад сенату, а також видворити з Варшави на час відбування конвокаційного сейму. Прозвучало побоювання, що вона посадить на королівський трон свого вельможного зятя, баварського електора Максиміліана II Емануеля. Страх полягав у загрозі втягнення Речі Посполитої у чужі війни за посередництвом Габсбургів, а також можливого встановлення новим королем *absolutum dominium*. Була навіть висловлена думка щодо нав'язування обраному монархові жіночих рад дружини й свекрухи, до чого рядова шляхта ставилася з особливою зневагою.

Організована угрупованням Любомирських інформаційна атака на королівський дім увінчалася великим успіхом, хоч не всі сеймики були готові відмовитися від підтримки Собеських, і не всі мали на увазі членів королівського дому, коли йшлося про недопущення до корони «П'яста». Майже одноголосно усунення «Г'ястів» проголосили хіба що у Великому Князівстві Литовському, де більшість сеймиків на той час перебувала під пресингом родини Сапег — політичної опозиції²¹.

Висловлення волі шляхти Чернігівського воєводства напередодні конвокації відбулося на передсеймовому сеймику в місті Володимирі 27 липня 1696 р., згідно зі згадуваним раніше універсалом примаса Міхала Радзейовського²². Результати зібрання було засвідчено двома документами: ляудою про обрання каптурових суддів та інструкцією для послів Чернігівського воєводства на конвокаційний сейм²³.

В ролі сеймикового маршалка виступив чернігівський підчашій Єжи Малаховський, довголітній діяч на сеймику чернігівської шляхти-вигнанців, чия родина мешкала у Володимирському повіті²⁴. В інструкції маршалка названо жовніром, що заслужив славу

²¹ Про атаку опозиції на королеву та її родину див.: Anna Czarniecka, “Królowa wdowa w polityce. Pozycja Marii Kazimierzy po śmierci Jana III Sobieskiego w latach 1696–1697,” in *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, ed. Anna Kalinowska (Warszawa: Arx Regia, 2017), 150–163.

²² ЦДАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 141, арк. 810–812 зв.

²³ *Ibidem*, арк. 826 зв.–827 зв.; арк. 828 зв.–838 зв.

²⁴ Чернігівський підчашій Єжи Малаховський послував на елекційний сейм ще у далекому 1674 р. від Чернігівського воєводства. Див.: Jarosław Sto-

в боях бід командуванням віленського каштеляна, отже йдеться про Юзефа Богуслава Слушку, тогочасного польного литовського гетьмана, відомого своїми роялістськими настроями в часі панування Яна III Собеського²⁵. Після смерті монарха Юзеф Слушка зберіг добрі стосунки з королівським домом. Цікаво відмітити, що на передсеймовому сеймику у Бресті 1696 р. віленський каштелян вступив у політичну конфронтацію із великим литовським підканцлером Каролем Станіславом Радзивілом, конкуруючи за уряд сеймикового маршалка, в ході чого засідання було зірване²⁶. Звичайно, через стосунок до віленського каштеляна Єжи Малаховський міг сам належати до табору прихильників старої влади. На уряді маршалка його фігура виступила компромісною в колі чернігівців.

Обрання каптурових суддів було традиційною процедурою на сеймиках після смерті монарха²⁷. На уряди каптурових суддів Чернігівського Воеводства було обрано 12 осіб, чії суддівські повноваження мали виконуватися в місті Володимирі: черський стольник й бургграфій володимирського замку Стефан Гостинський, новгород-сіверський стольник Єжи Вольський, чернігівський підчашій Єжи Малаховський, новгород-сіверський підчашій Стефан Цешковський, лідзький мечник Міхал Война-Оранський, новгород-сіверський скарбник Константин Грязний, чернігівський чашник (без імені) Цешковський, новгород-сіверський війський Міхал Кисіль, чернігівський городничий Ян Бергелевич, Стефан Городинський, (без імені) ...овський (сумнівна правильність прочитання прізвища через розлив чорнила) та (без імені) Лютостанський²⁸.

licki, *Wobec wolności i króla. Działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683* (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2007), 278. Він та його батько, Габріель-Войцех Малаховський, були виборцями короля Яна III Собеського, виступивши від імені Чернігівського воеводства. Див.: Seweryn Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, vol. 10 (Warszawa, 1913), 170. Також список електорів Собеського: *Volumina Legum. Prawa, konstytucje y przywileje Krolestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y Wszystkich prowincyi należących*, vol. 5: “Ab anno 1669 ad annum 1697” (Petersburg, 1859), 163.

²⁵ Про постать Юзефа Слушки: Andrzej Rachuba, “*Stuzka Józef Bogusław h. Ostoja (1652–1701)*,” in *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 39: *Słomka Jan — Sozek Zygmunt* (Warszawa–Kraków: Instytut historii PAN, 1999–2000): 144–151.

²⁶ Diana Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku Brzesko-Litewskiego w latach 1565–1763* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013), 48.

²⁷ Augustyniak, *Historia Polski*, 69.

²⁸ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 141, арк. 827–827 зв.

Того ж дня шестеро осіб було обрано послами від Чернігівського воєводства на конвокаційний сейм: литовський крайчий та червоногородський староста Владислав Сапега, чернігівський підкоморій та клещелевський староста Александр Цешковський, чернігівський ловчий Станіслав Война-Оранський, остерський староста та королівський ротмістр Лукаш Городинський, королівський ротмістр Миколай Ольшанський, а також княжич Ян Святополк-Четвертинський²⁹.

Прізвища Цешковських, Войн-Оранських та Городинських зустрічаються однаково в списку як послів, так і каптурових суддів, що свідчить про впливовість вихідців із цих родин на сеймику Чернігівського воєводства. В цьому ж контексті виділяється особа чернігівського підчашого Єжи Малаховського, що був обраний на уряди сеймикового маршалка та каптурового судді водночас. Постать князя Четвертинського гілки Святополк є традиційною для Волині, тому вочевидь користувалася на володимирському сеймику повагою. Миколай Ольшанський також був мешканцем Волинського воєводства й володів офіцерським військовим званням, що власне й відкривало йому доступ до посольських повноважень.

З-поміж перелічених у списку послів найбільшу увагу звертає на себе литовський крайчий та червоногородський староста Владислав Сапега з огляду на свій порівняно вищий соціально-майновий статус. На сеймику Чернігівського воєводства помічаємо його не вперше³⁰. У 1691 р. він зробив невдалу спробу отримати у 1691 р. титулярний уряд смоленського воєводи. Тоді ж обраний депутатом від Чернігівського воєводства Владислав Сапега був кандидатом на посаду маршалка коронного трибуналу в Любліні, проте йому вдалося добитися лише повноважень віце-маршалка. В контексті сеймикової діяльності він був найбільш дотичним до брестського сеймика. Саме на брестському сеймику Владислава Сапегу було обрано послом на елекційний сейм у 1674 р., де він підтримав Яна Собеського. Контекст приятельських стосунків Владислава Сапегу та великого литовського підканцлера Кароля Станіслава Радзивілла знову привертає увагу до сюжетів навколо брестського сеймику в 1696 р, коли він програв віленському каштелянові Юзефу Слу-

²⁹ Ibidem, арк. 828 зв.–829.

³⁰ Про постать Владислава Сапегу: Andrzej Rachuba, "Sapieha Władysław Józefat (Józefat) h. Lis (1652–1733)," in *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 35: *Sapieha Jan — Shroeder Eliasz* (Warszawa–Kraków: Instytut historii PAN, 1994): 156–158.

щі у суперечці за пост сеймикового маршалка³¹. Вже на самому конвокаційному сеймі литовський підканцлер виступив різко проти Марії Казимири, розкривши свою належність до політичної опозиції в Речі Посполитій, зокрема й через ситуативне союзництво із Сапегами³². Самого ж Владислава Сапегу можна з великою вірогідністю віднести до значущих агентів впливу опозиції на чернігівському сеймику.

Сеймик ухвалив інструкцію послам, в якій відбилася відповідь чернігівської спільноти шляхти як на головні політичні виклики перед конвокацією, так і на другорядні питання корпоративного або приватного характеру. По змісту основні пункти інструкції заохочують послів до нейтралізації політичного та фінансового впливу королівського дому Собеських, і першочергово саме королеви Марії Казимири, що повністю відповідало агітаційним заохоченням опозиційних угруповань в Речі Посполитій³³. Королеву проголошують найбільшою загрозою для майбутнього сейму, тому в змісті бачимо декларацію про обов'язковість її від'їзду з Варшави на час відбування конвокаційного та елекційного сеймів. Королевичі Собеські, як було рекомендовано в інструкції, мали б самостійно відмовитися від намірів посісти трон і не брати участі в обрадах ні конвокаційного, ні елекційного сейму. Всіх, хто міг би вчинити якусь допомогу королівському домові — проголошували ворогами вітчизни. Вказувалося, що на майбутнє саме в змісті *pacta conventa* варто було б ухвалити перелік прерогатив королівського дому, аби запобігти виникненню негараздів із монархом-наступником та членами його родини.

Королівських «французьких» гвардійців, відповідно до закликів опозиції, пропонувалося передати під регімент великого коронного маршалка Станіслава Геракліуша Любомирського й ліквідувати в разі непокори. Щоправда, ухвалено пропозицію дозволити королеві утримувати незначну кількість охоронців з їхнього чис-

³¹ Слушці вдалося вмовити Радзивіла поступитися маршалківством, обійшовшись обіцянкою, що останній прийме цей уряд на наступному з ряду сеймику. Проте тут не йшлося про якийсь приятельський компроміс, адже саме протистояння між їхніми поплічниками спричинило до зривання цього сеймику. Див.: Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku Brzesko-Litewskiego*, 48, 69.

³² Andrzej Rachuba, "Radziwiłł Karol Stanisław h. Trały (1669–1719)," in *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 30 *Radwan — Reguła Tadeusz* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1987): 241.

³³ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 141, арк. 829–830.

ла. Відповідно до заклику опозиції сеймикове коло також вносило пропозиції щодо скарбу померлого короля. Йшлося про те, що звернення братів Любомирських до великого коронного гетьмана й краківського каштеляна Станіслава Яблоновського не принесли результату, адже цілісність королівського скарбу порушили й не дозволили піддати ревізії. Посли отримують вказівку спробувати переконати примаса Міхала Радзейовського не дозволити королівському домові на власний розсуд послуговуватися майном скарбу, який за звичаєм собою являє не особисту власність короля чи його родини, проте належить Речі Посполитій, тому на нього має бути накладена печатка великого підскарбія коронного³⁴. В одному з пунктів інструкція апелювала до належного користування скарбом, заохочуючи послів демонстративно просити в примаса Міхала Радзейовського фінансових засобів на потреби визволення з татарського полону сина чернігівського городничого Яна Бергелевича та інших полонених³⁵.

Важливою виступає вимога щодо створення майбутніх *pacta conventa* не на елекційному, а саме на конвокаційному сеймі. Це дозволило б зробити неможливим внесення маніпулятивних змін до тексту пактів з боку новообраного короля або ж його найближчого оточення³⁶.

В іншій частині інструкція закликає послів не допустити ухвалення на сеймі надмірного відсунення в часі дати елекції³⁷. Висувається аргумент, що занадто велика перерва між конвокаційним та елекційним сеймами дозволить комусь із кандидатів у монархи купити собі лояльність військових. Одразу після цього подається теза щодо потреби ухвалення виплат для коронного війська. Йшлося саме про компенсацію як заслуженої нещодавно чверті, так і лютневої чверті по «Журавинській експедиції»³⁸, що, ймовірно, вказувало на події сутичок з татарами впродовж 1695 р. Виступ сеймика за ухвалення податків на «голодне військо» став необхідною відповіддю на одну з найболючіших тем в часі безкоролів'я, чим засвідчив свідоме ставлення чернігівців до проблеми безпеки Речі Посполитої.

Не обійшли увагою на сеймику також інтереси унійної церкви, для якої кінець XVII ст. був початком піднесення. В інструкції мо-

³⁴ Ibidem, арк. 830–830 зв.

³⁵ Ibidem, арк. 833 зв.

³⁶ Ibidem, арк. 830 зв.

³⁷ Ibidem, арк. 831.

³⁸ Ibidem, арк. 831 зв.

вилось, аби з нагоди столітнього ювілею Берестейської унії 1596 р. послали поклопоталися на конвокаційному сеймі про входження київського унійного митрополита, єпископа володимирського та брестського Лева Шлюбича-Заленського до кола сенаторів Речі Посполитої. Додатково пропонувалося звільнити маєтки унійного духовенства від військових постоїв. Для цього мала би відновитися в дії сеймова конституція 1679 року, що зобов'язувала гетьманів не обтяжувати «жодними асигнаціями» маєтки *греко-уніатського* духовенства³⁹. Сам Лев Шлюбич-Заленський, будучи ангажованим у політичне життя, чинив активний вплив на сеймики як у рідному Володимирі, так і в Бресті, домагаючись всезагальної підтримки на сеймі для католицької церкви грецького обряду⁴⁰.

Окремою темою чернігівців був традиційний інтерес вигнанців до компенсацій, роздачі урядів, королівщин та винагород заслуженим представникам цієї спільноти. Сфера матеріального інтересу шляхти-вигнанців головним чином була пов'язана з Кросненським староством та проблемою *reclinatorium* (йшлося про відшкодування маєткових втрат шляхті за рахунок сталого отримання ними прибутку з королівщин)⁴¹. Представники чернігівського сеймикового кола вимагали для себе та вигнанців Київського воеводства відновлення права користуватися Кросненським староством у Руському воеводстві, й це під час всієї др. пол. XVII ст. проводило паралель між ними та київським сеймиком, який також здебільшого проходив у місті Володимирі⁴².

³⁹ Ibidem, арк. 833 зв.-834.

⁴⁰ Анджей Гіль, Ігор Скочияс. *Володимирсько-Берестейська єпархія XI–XVIII століть: історичні нариси* (Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013), 52–53.

⁴¹ Кросненське староство раніше було обіцяне у 1667 році шляхти-вигнанцям Чернігівського й Київського воеводств, що втратили маєтки за Дніпром. Проте інтерес до королівщини магнатів завадив цій обіцянці збутися в повній мірі. З того часу ледве чи не на кожному сеймі послали даних воеводств висували вимоги повернути їм староство, почасти навіть провокуючи зриви засідань. Див.: Michał Kulecki, *Wygnańcy ze Wschodu: Egzulancki w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1997), 89–90, 96–97, 134, 160, 187. Пишучи про сеймики шляхти-вигнанців під час пізнього правління Яна III Собеського цю тему відмітив Роберт Колодзей: *Kolodziej, "Attitudes of the Kiev, Bratslav and Chernihiv Dietines": 240–241*. Про вимоги щодо відшкодувань для Київського воеводства у др. пол. XVII ст. написав Ярослав Столицький у статті: *Stolicki, "Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII wieku," 56–58*.

⁴² ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 141, арк. 831 зв.–832.

Традиційно наприкінці інструкції, шляхта пропонує ряд осіб зі свого кола до винагороди за військову чи канцелярійську службу. Тут помічаємо жовніра одного з відділів литовського війська Зигмунда Свірського, черського стольника й бурграбія володимирського замку Стефана Гостинського, а також чернігівського підчашія й маршалка чернігівського сеймикового кола Єжи Малаховського, що вірно служив під командуванням польного литовського гетьмана, віленського каштеляна Юзефа Слушки⁴³.

Варшавський конвокаційний сейм 1696 року відбувався занадто довго, з 27 липня — по 28 вересня. Здавалося б, більшості ухвалених інструкцією Чернігівського воєводства заохочень збутися не судилося, оскільки сейм було зірвано. І зірвано одним із послів Чернігівського воєводства — Лукашем Городинським. Не так важливо з якої причини було зірвано сейм, і власне хто був причетний до цієї ініціативи (в сучасній історіографії існує узгодження щодо ролі в цьому королеви Марії Казимири)⁴⁴. Сейм продовжили через зав'язання конфедерації і варто лише зазначити, що саме завдяки цій процедурі дійшло до згоди щодо усунення «П'ястів» від елекції, хоч і не обмовлено жодним чином «п'ястівський» статус Собеських, а все, що стосувалося прерогатив королівського дому перенесено на елекційний сейм. Королеву Марію Казимиру та королевичів змушено виїхати з Варшави на час відбування елекційного сейму. Дату елекційного сейму погоджено встановити на 15 травня 1697 року, що стало компромісним рішенням⁴⁵.

Одним із найголовніших успіхів сконфедерованого сейму було прийняття ухвал щодо задоволення виплат коронному війську, себто мали бути виплачені всі боргові «чверті», про які йшлося на сеймиках, зокрема й на чернігівському. Утримання коронної артилерії та прикордонних фортець покладалося на коронний скарб. Видання гіберни й зимове утримання коронного війська прив'язувалося до майбутніх ухвал реляційних сеймиків, а остаточне вирішення пи-

⁴³ Ibidem, арк. 832 зв

⁴⁴ Augustyniak. *Historia Polski*, 760. Визначальним тут є також те, що Лукаш Городинський був ротмістром з-під регіменту одного з чільних роялістів серед шляхти Великого Князівства Литовського — великого литовського хорунжого Грегора Огінського, що восени 1696 р. очолив конфедерацію литовського війська, направлену проти домінації родини Сапег. Див.: Andrzej Sowa, Tadeusz Wasilewski, "Ogiński Grzegorz (Hrehory) Antoni h. Własnego (zm. 1709)," in *Polski słownik biograficzny*, vol. 23: *Niemyrzyc Władysław — Olszak Waclaw* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1978), 603.

⁴⁵ *Volumina Legum*, vol 5, 408.

тань із конфедератами коронного війська планувалося розпочати в січні наступного року на скарбовому трибуналі у Львові⁴⁶.

ЕЛЕКЦІЙНА КАМПАНІЯ

Усунення «П'ястів» конвокаційним сеймом 1696 р. розв'язувало руки Мельхіору де Поліньяку, послу французького короля Людовіка XIV, що турбувався про винесення на королівський трон Речі Посполитої свого кандидата. Цим кандидатом був Франсуа Луї де Бурбон Конті, небіж французького короля. Головним інструментом Поліньяка в боротьбі за прихильність магнатурії Речі Посполитої були першочергово гроші, а радше обіцянки того, що значніші суми від короля Франції надійдуть в часі елекції. Напередодні сейму стало зрозумілим, що табір прихильників Франсуа Конті в Речі Посполитій складають власне фігури політичної опозиції. В період між конвокацією та елекцією до них доєднався архієпископ гнєзненський, примас Міхал Радзейовський. Це стало важливим підґрунтям для опозиційного табору в часі елекційного сейму⁴⁷.

Коли кількість прихильників кандидата-француза почала швидко розростатися, королівський дім від забуття врятував успіх великого гетьмана коронного Станіслава Яблоновського в справі розв'язання проблеми конфедерації коронного війська весною 1697 року. Значна роль в цьому була відведена королеві-вдові Марії Казимири, котра виділила на заспокоєння ватажків жовнірів немалі кошти. Це дозволило підняти репутацію табору роялістів у очах шляхти, не зважаючи на пропаганду противників⁴⁸.

При цьому королева не втрачала надії посадити на трон Якуба Собеського, не дивлячись на ухвалення сеймом рішення про «усунення П'ястів». Королівська партія вдалася до перемовин із Габсбургами та Банденбургом. Внаслідок активізації дипломатичних заходів несподіванкою стала поява нових кандидатів до трону Речі Посполитої: Максиміліана Емануеля Баварського, Кароля Філіпа Нойбурзького, Людвіка Баденського, Леопольда Лотаринзького, італійця Дона Лівіо Одескалькі та ін. Кандидати сипали передвиборчими пропозиціями, зокрема пропонували допомогти військом,

⁴⁶ Ibidem, 409.

⁴⁷ Про зростання табору прихильників кандидата-француза у 1696–1697 рр. див.: Aleksandra Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009), 103–145.

⁴⁸ Walewski, *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*, vol. 1, 256.

висланим зі своїх земель, аби відбити Кам'янець та інші втрачені території. Дон Лівіо Одескалькі навіть пропонував передати частину дідичних володінь до складу Речі Посполитої у обмін⁴⁹.

Не зважаючи на високу конкуренцію кандидатів, Марія Казимира все ще плекала надії загітувати шляхту на сеймиках (насамперед у Великопольській провінції та Королівській Пруссії, де існувала прихильність до королівського дому) підтримати на елекції кандидатуру королевича Якуба Собеського. В разі неуспіху його кандидатури вона закликала шляхту віддати голоси за її вельможного зятя Максиміліана Баварського⁵⁰. Серед великополян на її поклик відгукнувся хіба що лівський сеймик, інші були збурені нахабством королеви⁵¹. Але у малопольських воєводствах, серед мазовшан та у Великому Князівстві Литовському шляхта виявила більше поваги до Собеських, ніж в часі перед конвокацією⁵².

На жаль, про передсеймовий сеймик Чернігівського воєводства напередодні елекції відомостей не віднайдено⁵³. Можна припустити, що сеймик було зірвано, хоча підтвердження цьому теж нема. Натомість у Володимирі успішно відбулися передсеймові сеймики киян⁵⁴ та брацлав'ян⁵⁵. Кияни традиційно ухвалили для своїх послів пункт про повернення шляхті-вигнанцям Київського та Чернігівського воєводств Кросненського староства та інших обіцяних місць для збирання доходів. Кияни, як і чернігівці минулого 1696 року, продовжили виступати за підтвердження прав унійної церкви для київського унійного митрополита, єпископа володимирського і брестського Лева Шлюбича-Заленського. Інструкція підкреслювала послам першочерговість на елекційному сеймі цих заходів⁵⁶.

Елекційний сейм зібрався в 1697 р. і продовжувався досить довгий проміжок часу. Презентація кандидатів затягувалася спочатку через вибори маршалка, а далі через виступи послів, які висували до обговорення різні проблеми, зокрема досить важливе пита-

⁴⁹ Про передвиборчі пропозиції кандидатів див.: Walewski, *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*, vol. 1, 328.

⁵⁰ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, 99.

⁵¹ Walewski, *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*, vol. 1, 331.

⁵² *Ibidem*, 330–333. Серед сеймиків Великого Князівства Литовського шість висловилися за усунення від елекції кандидатури Франсуа Конті.

⁵³ У ґродських книгах Володимира документів про цей сеймик не знайдено.

⁵⁴ ЦДІАУК, ф. 28, оп.1, спр. 142 “Актова книга, 1697 р.”, 507 зв.–515.; АЮЗР, part. 2, vol. 2, 535–549.

⁵⁵ ЦДІАУК, ф. 28, оп.1, спр. 142, 494–502 зв.

⁵⁶ АЮЗР, part. 2, vol. 2, 547.

ня *coequatio iurium* Великого Князівства Литовського та Корони Польської. Це питання власне лобіювалося середовищем опозиційної до родини Сапег литовської шляхти, але було підтримане також і коронною шляхтою⁵⁷. Затягування обряд дозволило представникам новоприбулого кандидата з Саксонії, Фрідріха Августа з династії Веттинів, консолідувати табір противників Франсуа Конті. Переважна частина виборців погодилася віддати свій голос за саксонського електора, проте після підрахунку результатів справа дійшла до подвійної елекції: архієпископ гнєзненський, примас Міхал Радзейовський оголосив переможцем Конті, а куявський єпископ Станіслав Домбський — Фрідріха Августа. Наступного дня саксонський посол Фрідріха Августа Якуб Генріх Флемінг заприсягнув на *pacta conventa*, після чого варто було очікувати лише на прибуття переможця елекції до Кракова на коронаційний сейм. Протилежний табір, себто примас Міхал Радзейовський та поплічники Франсуа Конті, зважаючи на віддаленість від Речі Посполитої свого електа, обрали варіант рокошу і приступили до оборони вільної елекції та вільного голосу. Примас своїм універсалом скликав у столиці з'їзд, оголосивши генеральний рокош⁵⁸.

Повертаючись до теми сеймика, важливо відмітити, що в елекційному листі короля Августа II не міститься окремого пункту з Чернігівським воеводством⁵⁹. Можна припустити, що якась частина представників Чернігівського воеводства проголосувала за Конті, влившись потім до лав Ловицького рокошу. Відмічаємо в лавах рокошан чернігівського воеводу Францішка Залуського зі своїми впливовими братами: плоцьким єпископом Анджеєм Залуським та равським воеводою Александром Юзефом Залуським⁶⁰. Натомість підпис чернігівського каштеляна Яна Проського фігурує в згаданому вище універсалі куявського єпископа Станіслава Домбського⁶¹.

⁵⁷ Augustyniak, *Historia Polski*, 755–756.

⁵⁸ Grzegorz Głabisz, “Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego wobec podwójnych elekcji lat 1697 i 1733,” in *Wolna elekcja w dawnej Rzeczypospolitej. Procedura—Przebieg—Publicystyka*, ed. Alexandra Ziober (Wrocław: Wydawnictwo Piotr Kalinowski, 2014), 9–10; Augustyniak, *Historia Polski*, 762.

⁵⁹ *Volumina Legum*, vol. 5, 421–458.

⁶⁰ Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, rkps. 36081: *Obwieszczenie do poparcia wolney Elekcyey Roku Pańskiego tysięcznego sześćsetnego dziewięćdziesiątego siódmego*, k. 1–11.

⁶¹ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, 113.

КОРОНАЦІЙНА КАМПАНІЯ

Фрідріх Август з'явився в Речі Посполитій 27 липня, запрягнувся на *pacca conventa* в тому ж числі боротися за включення до складу держави Кам'янця, Молдови та Інфлянт, після чого подався до Кракова з метою приготування до коронаційного сейму, а також формального закінчення елекційної процедури. Універсал Станіслава Домбського скликав передсеймові сеймики на 6 серпня⁶². Він розсилався одразу на два ворожих табори, для того щоб спробувати переконати противників у добрих намірах Фрідріха Августа⁶³.

Напередодні коронації передсеймовий сеймик Чернігівського воєводства, відбувся у Володимирі 19 серпня 1697 р., що засвідчено інструкцією послам на сейм⁶⁴. Попередній сеймик, що проходив 6 серпня був анульований через протестацію⁶⁵.

На сеймику 19 серпня маршалком було обрано чернігівського підстоля та волинського каптурового суддю Єжи Войну-Оранського. Судячи з наявності в нього уряду волинського каптурового судді, передсеймовий сеймик перед конвокацією 1696 р. він відбув саме в Луцьку. Посольські повноваження на коронаційний сейм отримали десять осіб: надворний коронний підскарбій, кшепіцький та лосіцький староста Атаназій Мйончинський, новгород-сіверський хорунжий Константин Шлюбич-Заленський, волинський підчашій Станіслав Ледуховський, чернігівський підстолий Єжи Война-Оранський, чернігівський ловчий Станіслав Война Оранський, теребовлянський стольник Єжи Догелл-Цирина, клещелевський староста Марцін Цешковський, новгород-сіверський підкоморич (тобто син підкоморія) Стефан Шлюбич-Зеленський, новгород-сіверський скарбник Константин Грязний, а також поручник (командир хоругви) кременецького підкоморія (Францішка Ледуховського) Станіслав Кришковський. Не викликає сумнівів належність до Волинського воєводства більшості з вище перелічених осіб, окрім Єжи Догелла-Цирини, представника шляхти Брацлавського воєводства⁶⁶.

На окрему увагу заслуговує надворний коронний підскарбій, кшепіцький, лосіцький та луцький староста Атаназій Мйончин-

⁶² Ibidem.

⁶³ Glabisz, "Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego wobec": 10.

⁶⁴ ЦДАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 142, 581зв–585.

⁶⁵ Ibidem, 264–266зв.

⁶⁶ Adam Boniecki, *Herbarz Polski*, vol. 3 (Warszawa, 1903), 243. Бачимо його також в списку електорів Августа II: *Volumina Legum*, vol. 5, 457.

ський, полковник коронного війська й один найближчих із соратників покійного короля Яна III Собеського. Його батько Пётр, шляхтич за походженням із Плоцького воєводства, який також володів маєтком у Люблінському воєводстві, оселився в др. пол. XVII ст. на Волині й був полковником регіменту Острозької ординації, отримавши потім уряд чернігівського підчашія⁶⁷. Атаназій же виступав активним учасником сеймиків на Волині, й зокрема екзулянтського чернігівського, в часі правління Яна III Собеського⁶⁸. На елекції 1697 р. він підтримав майбутнього короля Августа II, підписавшись під елекційним листом від Каліського воєводства⁶⁹. Очевидно, він був чи не найавторитетнішою фігурою кін. XVII–поч. XVIII ст., що з'являлася а сеймиковому колі Чернігівського воєводства⁷⁰.

Сеймикове коло цього разу випрацювало понад двадцять пунктів інструкції послам Чернігівського воєводства на коронаційний сейм. На відміну від різких політичних мотивів, що були характерними для змісту документів передсеймового сеймика Чернігівського воєводства, ухвалена 19 серпня 1697 р. інструкція зосереджується навколо корпоративних питань шляхти-вигнанців та різних приватних осіб, проблем Волинського воєводства та унійної церкви.

Узгоджено відстоювати перед Річчю Посполитої власні права й вольності, що коли-небудь були ухвалені на сеймах та відповідають спільним інтересам чернігівської шляхти-вигнанців⁷¹. Зокрема чернігівців продовжує цікавити тема *reclinatorium*, і вони знову синхронізують зусилля із сеймиком Київського воєводства, нагадуючи в своїх інструкціях про повернення чернігівським та київським задніпряньським вигнанцям Кросненського староства та інших партикулярів. За умови, коли повернення Кросненського староства стане неможливим, послам інструкція наказує просити

⁶⁷ Jan Wimmer “Międzyński Atanazy Walenty h. Suchekomnaty (1639–1723),” in *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 20 “Maria Józefa — Mieroszewski Krzysztof,” (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1975), 553–555.

⁶⁸ Ibidem; а також див: Stolicki, *Wobec wolności i króla*, 275, 277. Kołodziej, “The Kiev, Bratslav, Chernihiv Exiles,”: 164–165.

⁶⁹ *Volumina Legum*, vol. 5, 428.

⁷⁰ Цікаво відмітити, що доє осіб з-поміж обраних на цьому сеймику полсів обіймуть на поч. XVIII ст. по черзі воєводське крісло Волинського воєводства — це Атаназій Мйончинський та Станіслав Ледуховський. Див.: *Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, ed. Marian Wolski (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 2007), 153.

⁷¹ ЦДІАУК, ф. 28, оп.1, спр. 142, арк. 582.

про винагородження спільноти вакантними урядами⁷². Очевидно, йшлося про інтерес до вакантних титулярних урядів, що закріплені за Чернігівським воєводством у вигнанні. Зокрема, на момент 1697 р. вакантним було новгород-сіверське підкоморство⁷³. В наступних пунктах також можемо прослідкувати, як шляхта чернігівського воєводства в очікуванні коронаційного сейму клопочеться про надання їй урядів. Ці теми почасти переплітаються з іншими пропозиціями щодо відшкодування.

Зокрема не забувають чернігівці і про так-звані «московські гроші», тобто про компенсації Варшавською комісією 1686 та 1688 рр. маєткових втрат шляхти-вигнанців⁷⁴. Оскільки ухвали комісії торкнулися далеко не всіх постраждалих, сеймикове коло запропонувало своїм послам добиватися, аби на користь задніпрянської шляхти-вигнанців відбулися конфіскації та продаж володінь нащадків Кшиштофа Ґжимултовського (творця мирних договорів із Московським царством 1686 р., що в російській історіографії були названі «Вічним миром»)⁷⁵. Ця тема також фігурувала в сеймикових актах Київського воєводства в останній третині XVII ст., що каже нам про спільність інтересу двох сеймикових кіл. Крім того бачимо, що тема трактату Ґжимултовського все ще залишалася травматичним фактором для шляхти-вигнанців, однаково як і приводом отримати відшкодування.

В контексті винагороди урядами персонально згадується чернігівський підкоморій Александр Феліціан Цешковський. Інструкція пропонує винагородити його урядом чернігівського каштеляна, або яким-небудь іншим авансом на дигнітарство, аргументуючи це заслугами перед Річчю Посполитою у військових справах та сеймиковій діяльності⁷⁶. Варто пояснити, що Цешковський очікував на можливість посісти уряд після діючого каштеляна, адже в часі безкоролів'я по смерті Яна III Собеського чернігівську каштелянію займав Ян Проський⁷⁷.

Оскільки до часу коронаційного сеймика ще далеко не всі військові отримали належне грошове забезпечення після скарбових

⁷² Ibidem, арк. 582 зв.

⁷³ *Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, ed. Eugeniusz Janas and Witold Kłaczewski (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 2002), 227.

⁷⁴ ЦДАВК, ф. 28, оп. 1, спр. 142, арк. 582 зв.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, арк. 583.

⁷⁷ *Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego*, 159.

трибуналів, інструкція пропонувала послам потурбуватися про винагородження також і їх якими-небудь негродовими староствами⁷⁸. До якоїсь міри це могло би стати раціональним рішенням, адже роздача навіть титулярних урядів могла б притлумити невдоволення в тому середовищі.

Чернігівське сеймикове коло, повторюючи свої минулорічні ухвали, інструктує своїх послів турбуватися на сеймі про надання сенаторського крісла унійному київському митрополитові, єпископові володимирському та брестському Леву Шлюбичу-Заленському, підтвердження прав католицької церкви грецького обряду й звільнення церковних маєтків від військових податків та переходів війська⁷⁹.

В той же час спостерігаємо вияв підтримки митрополита в протистоянні з православним владикою, львівським та галицьким єпископом Йосипом Шумлянським за церковні маєтки в Луцькому повіті. На користь митрополита висувався аргумент, що мало не всі митрополичі маєтки на той час перебували в руках козаків та Москви, і це не дозволяло Заленському отримувати сталого доходу. Частина ж повернутих маєтків, що належали до печерського монастиря й перебували у володінні Шумлянського на межі Київського й Волинського воеводств, пропонувалося роздати «добре заслуженим» людям⁸⁰. В цьому ж контексті інструкція окремо заохочувала добиватися послів передання села Новосілки в Київському воеводстві новгород-сіверському хорунжому Константину Шлюбичу-Заленському. Село по праву наслідування належало останньому, але наприкінці XVII ст. перебувало у володінні львівського владики Шумлянського. В разі повернення маєтку чернігівці пропонували виплачування коштів від податку видеркаф з нього, київському унійному митрополитові Левові Шлюбичу-Заленському⁸¹.

Як бачимо, приватні питання родини Шлюбичів-Заленських активно просувалися на сеймиках у Володимирі, де знаходилася єпископська кафедра її глави і патрона — Лева Шлюбича-Заленського. Зокрема для відстоювання маєткового інтересу родини на сеймі послами з-поміж чернігівського сеймикowego кола було обрано двох її членів — Константина та Стефана. Залишається відкритим питання, чи стояла за фасадом приватного інтересу митропо-

⁷⁸ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 142, 584 зв.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 142, арк. 583 зв.

⁸¹ Ibidem.

лита і його родини ширша політика, яка б стосувалася намагання підштовхнути львівського владика Йосипа Шумлянського до офіційного переходу в унію.

Окремої уваги заслуговує пункт із вимогою до відшкодування коштів Волинському воєводству за вчинені плюндрування шляхетських маєтків литовським військом. Сеймик інструктує послів зайнятися цим питанням на сеймі першочергово, публічно виголосивши претензії Волинського воєводства до Казимира Яна Сапєги, оголосивши при цьому очікувану суму відшкодування в розмірі 110 тисяч злотих⁸². Відстоювання цього інтересу затягнеться на довгі роки.

Одним із найважливіших елементів було намагання чернігівського сеймикового кола очистити репутацію королівського ротмістра й остерського старости Лукаша Городинського, того, що зірвав конвокаційний сейм 1696 року⁸³. В інструкції було сказано, що чернігівський посол діяв згідно з усталеним звичаєм, намагаючись не допустити продовження роботи сейму понад два тижні, адже його термін було суттєво перевищено. Сеймикове коло Чернігівського воєводства заперечує обвинувачення з боку великого гетьмана литовського Казимира Яна Сапєги в бік Грегора Огінського та Лукаша Городинського в спланованому зриві сейму і просять послів добитися на сеймі офіційного визнання відсутності вини останнього⁸⁴. Таким чином ми бачимо, що справа захисту чернігівським колом доброго імені свого посла Лукаша Городинського перетворювався на справу відстоювання честі всього Чернігівського воєводства.

Із загальних для всієї Речі Посполитої питань, які були розглянуті на сеймику й відобразилися в інструкції можна відмітити два: проблему запровадження єдиної вартісної монети, себто проведення грошової реформи в Речі Посполитій⁸⁵, та зрівняння у правах шляхти Великого Князівства Литовського з Короною Польською⁸⁶. Як можна зрозуміти, на майбутнього Августа II шляхта поклала певні очікування. І саме коронаційний сейм повинен був стати початком нового, більш якісного періоду в політичному житті, не-

⁸² Ibidem, арк. 584–584 зв.

⁸³ Ibidem, арк. 584 зв.

⁸⁴ В часі конвокаційного сейму Сапєги оголосили, що Лукаш Городинський був куплений королевою Марією Казимирою. Гетьман великий литовський Казимир Ян Сапєга нібито дізнався про це, перекупивши його. Див.: Walewski, *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*, vol. 1, 85.

⁸⁵ ЦДІАУК, ф. 28, оп.1, спр. 142, арк. 583 зв.

⁸⁶ Ibidem.

зважаючи на те, що подвійна елекція призводила до розв'язання нового громадянського конфлікту.

Під час того як Франсуа де Бурбон Конті на чолі французької флотилії прямував для висадки на півночі Речі Посполитої, 15 вересня 1697 р. в катедрі на Вавелі у Кракові відбулася коронація Августа II. Перебіг коронаційного сейму відбувався спокійно. Він тривав з 17 вересня по 1 жовтня 1697 р., звужений в часі з причини фактичної громадянської війни в Речі Посполитій. На сеймі було прийнято небагато рішень, адже частину питань було відкладено на майбутній сейм з причини очікування на той час атаки з боку французів та контистів, а отже потреби підготовки до збройної сутички⁸⁷. Король вирішив залишити частину саксонського війська, з яким він прибув на коронацію, в межах кордонів Речі Посполитої на зимові постой, визначивши їм королівщини для прогонування. Наступного року це військо також готувалося здобувати Кам'янець і йти далі війною на турецькі володіння⁸⁸. Для оборони маєтків сейм скликав посполите рушення. Єдиним ухваленим та затвердженим в сеймовій конституції рішенням, за яке боролися сеймики в часі безкоролів'я, була згода щодо зрівняння в правах шляхти Великого Князівства Литовського та Корони Польської⁸⁹.

* * *

Отже, підчас безкоролів'я по смерті Яна III Собеського сеймик Чернігівського воєводства пройшов через три сеймові кампанії, в часі яких його діяльність була засвідчена в інструкціях послам на сейми. Оскільки сеймик майже півстоліття проходив у Володимирі, в 1696–1697 рр. більшість обраних на ньому послів були представлені шляхтою Волинського воєводства, як то вихідці з родин Цешковських, Войн-Оранських, Шлюбичів-Заленських, Городинських, Четвертинських тощо. На прикладі особи представника Великого Князівства Литовського Владислава Сапеги бачимо можливість впливу опозиції на сеймик ззовні. Інструкція чернігівців перед конвокацією зосередилася безпосередньо на політичних темах з відчутним домінативним впливом опозиційних політичних сил Речі Посполитої, які протистояли Собеським. Сеймик перед елекційним сеймом правдоподібно було зірвано, хоча інформації

⁸⁷ *Volumina Legum*, vol. 5, 11–13.

⁸⁸ Erazm Otwinowski, *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II od roku 1696–1728* (Kraków, 1849), 5.

⁸⁹ *Volumina Legum*, vol. 5, 11–12.

про це нема, як і нема відомостей про підтримку чернігівцями майбутнього короля Августа II. Частина цієї шляхти могла стати на бік рокошан, проте вже в часі перед коронацією сеймик Чернігівського воєводства виступає повністю на боці Августа II. Складена на передсеймовому сеймику інструкція в часі коронації більше зосереджується на питаннях приватного та специфічного для цієї спільноти, корпоративного характеру. В останньому сеймикові акти чернігівців мають спільні риси з киянами. Обидва сеймики майже всю другу половину XVII ст. виступали за компенсацію втрачених маєтків королівщинами, а також повернення грошових компенсацій, які не були в повній мірі спільнотами отримані. При цьому в ляудах та посольських інструкціях сеймики згадують один одного, виступаючи за вирішення цих проблем спільно. Крім того, обидва сеймики стали політичною підтримкою унійної православної церкви в роки її розквіту. Для самого ж сеймика Чернігівського воєводства час зміни монархів у Речі Посполитій відкрив новий етап у його діяльності.

REFERENCES

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732.* Edited by Michał Zwierzykowski. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008.
- Arkhiv Yuho-Zapadnoy Rossii. Part 2: Postanovleniya dvoryanskikh provint-syal'nykh seymov v Yuhozapadnoy Rossii.* Vol. 2: *Akty dlya istorii provint-syal'nykh seymikov Yuho-Zapadnoho kraja vo vtoroy polovine XVII veka.* Kiev, 1888.
- Augustyniak, Urszula. *Historia Polski 1572–1795.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Boniecki, Adam. *Herbarz Polski.* Vol. 3: *Chmielewscy — Czetowscy.* Warszawa, 1900.
- Czarnecka, Anna. “Królowa wdowa w polityce. Pozycja Marii Kazimiery po śmierci Jana III Sobieskiego w latach 1696–1697.” In *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kregu rodziny, polityki i kultury*, edited by Anna Kalinowska, 150–163. Warszawa: Arx Regia, 2017.
- Dankowski, Michał Zbigniew. *Liberum veto. Chłuba czy przekleństwo?* Toruń: Jagiellońskie Wydawnictwo Naukowe, 2019.
- Gil, Andrzej and Skochylas, Ihor. *Volodymyrs'ko-Beresteys'ka yeparkhiya XI–XVIII stolit': istorychni narysy.* Lviv: Vydavnytstvo Lvivs'koyi politekhniki, 2013.
- Glabisz, Grzegorz. “Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego wobec podwójnych elekcji lat 1697 i 1733.” In *Wolna elekcja w dawnej Rzeczypospolitej. Procedura–Przebieg–Publicystyka*, Edited by Alexandra Ziober, 9–10. Wrocław: Wydawnictwo Piotr Kalinowski, 2014.

- Kołodziej, Robert. "Attitudes of the Kiev, Bratslav and Chernihiv Dietines in Exile Towards the Policy of John III Sobieski in the Period of 1687–1691." *Res Historica*, no. 49 (2020): 229–263.
- Kołodziej, Robert. "Parlamentaryzm doby Jana III Sobieskiego." *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 146, no. 2. (2019): 381–397.
- Kołodziej, Robert. "The Kiev, Bratslav, Chernihiv Exiles and the Policy of John III Sobieski in the Years 1692–1695." *Res Historica*, no. 50 (2020): 141–169.
- Konieczna, Diana. *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku Brzesko-Litewskiego w latach 1565–1763*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013.
- Konopczyński, Władysław. *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1948.
- Kriegseisen, Wojciech. *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1991.
- Kulecki, Michał. *Wygnańcy ze Wschodu: Egzulanci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1997.
- Link-Lenczowski, Andrzej. *Rzeczpospolita na rozdrożu 1696–1736*. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1994.
- Rachuba, Andrzej. "Radziwiłł Karol Stanisław h. Trały (1669–1719)." In *Polski Słownik Biograficzny*. Vol. 30: *Radwan — Reguła Tadeusz*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1987: 240–248.
- Rachuba, Andrzej. "Sapieha Władysław Jozafat (Józefat) h. Lis (1652–1733)." In *Polski Słownik Biograficzny*. Vol. 35: *Sapieha Jan — Shroeder Elias*. Warszawa–Kraków: Instytut Historii PAN, 1994: 156–158.
- Rachuba, Andrzej. "Słuszk Józef Bogusław h. Ostoja (1652–1701)." In *Polski Słownik Biograficzny*. Vol. 39: *Słomka Jan — Sozek Zygmunt*. Warszawa–Kraków: Instytut historii PAN, 1999–2000: 144–151.
- Skrzypiec, Alexandra. *Królewscy synowie — Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011.
- Skrzypietz, Aleksandra. *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Sowa, Andrzej, Wasilewski, Tadeusz. "Ogiński Grzegorz (Hrehory) Antoni h. Własnego (zm. 1709)." In *Polski Słownik Biograficzny*. Vol. 23: *Niemyrz Władysław — Olszak Waclaw*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1978: 603–607.
- Stolicki, Jarosław. "Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648–1696." *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 144, no. 3 (2017): 441–457.
- Stolicki, Jarosław. "Problemy szlachty kijowskiej w drugiej połowie XVII wieku." In *Studia i materiały z historii nowożytnej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej* vol. 1: *Na styku epok. Ziemia południowo-wschodniej Rzeczypospolitej od XVII do początku XIX wieku*. Edited by Tomasz Kar-

- gol and Witalij Michałowski, 49–68, Kraków–Київ: Historia Iagellonica — Темпора, 2020.
- Stolicki, Jarosław. *Wobec wolności i króla. Działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683*. Kraków: Historia Iagellonica, 2007.
- Uruski, Seweryn. *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*. Vol. 10. Warszawa, 1913.
- Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*. Edited by Eugeniusz Janas and Witold Kłaczewski. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 2002.
- Urzędnicy wołyńscy XV–XVIII wieku. Spisy*. Edited by Marian Wolski. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 2007.
- Volumina Legum. Prawa, konstytucje y przywileje Krolestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y Wszystkich prowincyi należących*. Vol. 5: “Ab anno 1669 ad annum 1697”. Petersburg, 1859.
- Wagner, Marek. *Stanisław Jabłonowski. Kasztelan Krakowski. Hetman Wielki Koronny*. Warszawa: Mada, 2000.
- Walewski, Antoni. *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*. Vol. 1. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1874.
- Wimmer, Jan. “Międzyński Atanazy Walenty h. Suchekomnaty (1639–1723).” In *Polski Słownik Biograficzny*. Vol. 20: *Maria Józefa — Mieroszewski Krzysztof*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1975: 553–555.

Yevhen Shymanskyi

THE SEJMIK OF THE CHERNIHIV VOIVODESHIP AND THE CHALLENGES OF THE INTERREGNUM AFTER THE DEATH OF JAN III SOBIESKI (1696–1697)

During the interregnum period in the Polish-Lithuanian Commonwealth after the death of King Jan III Sobieski, the Sejmik of the Chernihiv Voivodeship exiles participated in three Sejm campaigns (the Convocation, Election, and Coronation), during which its proceedings were documented in the instructions created for ambassadors to the Sejm. Since the sejmik had been held in Volodymyr for almost a half-century, in 1696–1697 most of the ambassadors elected to it were represented by the nobility of the Volhynian Voivodeship. The instructions of the Chernihiv Sejmik before the convocation focused directly on political issues with a significant dominant influence of the opposition forces of the Commonwealth, which opposed the old royal faction. The Sejmik voted for the exclusion of the Piast and opposed the queen dowager Marie Casimire. The Chernihiv Sejmik was probably disrupted on the eve of the Election Sejm, although there is no information about that, and neither about the support of the future King August II by the Chernihiv residents. Part of the nobility could take the side of the Łowicz rebellion, but by the Coronation Sejm, the Sejmik of the Chernihiv Voivodeship fully supported the future king August II. The instructions drawn up at the pre-coronation

Sejmik focused more on private and specific to this community issues. During the whole Interregnum, the acts of the Chernihiv Sejmik have common features with the Kyiv one. Both sejmiks advocated for the compensation of lost estates across the Dnipro and for the return of monetary compensation that was not fully received by the communities since the time of the Warsaw Commissions. At the same time, in their ambassadorial instructions, the sejmiks mentioned each other, advocating a joint solution to the aforementioned problems. In addition, both sejmiks became political supporters of the Uniate Orthodox Church in its heyday.

Keywords: sejmik, Chernihiv, Volodymyr, Interregnum, Sejm, Polish-Lithuanian Commonwealth, exiles, nobility

Євген Шиманський — докторант кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка. Наукові зацікавлення: сейми та сеймики Речі Посполитої кін. XVII–XVIII ст., історія нобілітету та шляхетського парламентаризму в південно-східних землях Речі Посполитої, Чернігівське екзулянтське воєводство в часі правління династії Веттинів.
e-mail: y.shymanskyi.asp@kubg.edu.ua